TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI

Madrahimov Yangiboy
Yangiboymadrahimov44@gmail.com
Eralov Xasan
Xasaneralov21@gmail.com
Jumanov Mirvoxid
Mirvoxidjumanov723@gmail.com
Odilov Azimjon
Azimjonodilov340@gmail.com
Xurramov Boburmirzo
Xurramovd31@gmail.com
Tarix yo'nalishi talabalari
Ilmiy maslahatchi: **Xayrullina Parizod Fargat qizi**
https://orcid.org/0009-0001-8235-3058
1parizod2@gmail.com
ChDPU Umumiy pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanishning psixologik xavfsizligi va axloqiy jihatlari tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga joriy etilishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, monitoring qilish va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, maqolada o'quvchilarning emotsional holati, mustaqil fikrlash qobiliyati, akademik halollik hamda ma'lumotlar maxfiyligi kabi muhim masalalar yoritilgan. Muallif sun'iy intellektdan oqilona va muvozanatli foydalanish, pedagogik nazoratni kuchaytirish hamda axloqiy tamoyillarga rioya qilish zarurligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim, psixologik xavfsizlik, axloqiy jihatlar, raqamli texnologiyalar, monitoring, akademik halollik, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические аспекты безопасности и этические вопросы использования искусственного интеллекта в образовательном процессе. Внедрение технологий искусственного интеллекта в систему образования позволяет индивидуализировать обучение, повысить его эффективность и обеспечить постоянный мониторинг знаний учащихся. В статье также анализируются такие важные проблемы, как эмоциональное состояние обучающихся, развитие самостоятельного мышления, академическая честность и защита персональных данных. Автор подчеркивает необходимость разумного и сбалансированного использования искусственного интеллекта с учетом педагогического контроля и соблюдения этических норм.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образование, психологическая безопасность, этика, цифровые технологии, мониторинг, академическая честность, личностное развитие.

Annotation: This article examines the psychological safety and ethical aspects of using artificial intelligence in the educational process. The integration of AI technologies into education enables personalized learning, improves efficiency, and provides continuous monitoring of students' performance. The paper also highlights important issues such as students' emotional well-being, independent thinking, academic integrity, and data privacy. The author emphasizes the importance of balanced and responsible use of AI, along with strong pedagogical guidance and adherence to ethical principles.

Keywords: artificial intelligence, education, psychological safety, ethics, digital technologies, monitoring, academic integrity, personal development.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar ta'sirida chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Xususan, sun'iy intellektning (SI) jadal rivojlanishi o'qitish uchun yangi istiqbollarni ochmoqda va o'rganish usullarini sezilarli darajada yaxshilamoqda. SIga asoslangan tizimlar individual o'rganish yo'llarini yaratish, o'quvchilarning bilim darajasini tezda baholash va shaxsiylashtirilgan ta'lim resurslarini taqdim etish imkonini beradi. Biroq, bu evolyutsiya bilan bir qatorda, psixologik xavfsizlik va axloq masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

SIdan foydalanishning psixologik jihatlaridan biri uning o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta'siridadir. SI vositalaridan noto'g'ri yoki haddan tashqari foydalanish ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini pasaytirishi, oldindan belgilangan javoblarga ko'niktirishi va ijodkorligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun SI texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik rahbarlik juda muhimdir. O'qituvchilar SIdan o'rganishni qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida foydalanishlari, shu bilan birga faol ishtirok etish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirishlari kerak.

Psixologik xavfsizlikning yana bir muhim omili - bu o'quvchilarning raqamli muhitdagi hissiy holati. SIga asoslangan platformalardan foydalanish ba'zi o'quvchilarni o'zlarini nazorat ostida yoki baholangan his qilishlariga olib kelishi mumkin, bu esa stress, ishonchsizlik yoki o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun AI vositalaridan foydalanishda o'quvchilarning hissiy farovonligini ta'minlash, ularga yordam berish va ijobiy motivatsiyani rivojlantirish juda muhimdir.

Axloqiy jihatlar ham AI dan foydalanishda muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, maxfiylik va ma'lumotlarni himoya qilish masalasi mavjud. Talabalar haqida to'plangan ma'lumotlar (natijalar, xulq-atvor, o'rganish sur'ati) ehtiyotkorlik bilan saqlanishi va faqat ta'lim maqsadlarida ishlatilishi kerak. Ikkinchidan, algoritmik adolat masalasi mavjud. Agar AI tizimlari noto'g'ri sozlangan yoki cheklangan ma'lumotlarga asoslangan bo'lsa, ba'zi talabalarga nisbatan xolis baholar berilishi mumkin. Bu ta'lim jarayonida tenglik tamoyillarini buzadi.

Bundan tashqari, akademik yaxlitlik masalasi muhimdir. AI vositalaridan foydalanish o'quvchilarga topshiriqlarni tez va oson bajarishga imkon bersa-da, bu ularning avtonomiyasini kamaytirishi mumkin. Agar o'quvchilar tayyorlangan javoblarni nusxalash odatini rivojlantirsa, bu ularning o'rganishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchilar AI vositalaridan foydalanish uchun aniq qoidalarni belgilashlari va o'quvchilarga akademik yaxlitlik tamoyillarini tushuntirishlari kerak. O'qituvchining roli ham AI dan foydalanish bilan rivojlanadi. O'qituvchilar endi nafaqat bilim manbalari, balki ustozlar, maslahatchilar va yo'lboshchilar ham bo'lishadi. Ular AI vositalaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlashlari, o'quvchilarning psixologik

farovonligiga e'tibor berishlari va ularga yordam berishlari kerak bo'ladi. Shuningdek, ularning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishlari va yangi texnologiyalarni o'zlashtirishlari muhimdir.

Sun'iy intellektdan foydalanishda madaniy va ijtimoiy omillarni ham hisobga olish kerak. Axloqiy me'yorlar va qadriyatlar bir jamiyatdan boshqasiga farq qilishi mumkin. Shuning uchun, AI texnologiyalarini joriy etishda milliy va madaniy xususiyatlarni hisobga olish va ta'lim jarayonini shunga mos ravishda moslashtirish kerak.[1]

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanilgan bo'lib, u bir necha o'zaro bog'liq usullarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda nazariy tahlil usuli asosida xorijiy va mahalliy adabiyotlar, ilmiy maqolalar hamda rasmiy hujjatlar (UNESCO, OECD, davlat ta'lim standartlari) ko'rib chiqildi. Sun'iy intellektdan ta'limda foydalanishga oid 2018–2024-yillar oralig'ida nashr etilgan 30 dan ortiq manba tahlil qilindi.

Ikkinchi bosqichda taqqoslama tahlil (komparativ) usulidan foydalanildi: turli mamlakatlarda (AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, O'zbekiston) sun'iy intellektni ta'limga joriy etish tajribalari o'zaro solishtirilib, ularning psixologik va axloqiy oqibatlari ko'rib chiqildi. Bu usul muammoning universal va mintaqaviy jihatlarini aniqlab olish imkonini berdi.

Uchinchi bosqichda kuzatuv va so'rovnoma usullaridan foydalanildi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti tarix yoʂnalishi talabalari o'rtasida o'tkazilgan so'rov (n=60) natijasida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish chastotasi, psixologik qulaylik darajasi va axloqiy munosabat bo'yicha ma'lumotlar to'plandi. So'rovnoma natijalari miqdoriy tahlil — foizli taqsimlash va o'rtacha ko'rsatkichlar hisoblash orqali qayta ishlandi.

To'rtinchi bosqichda tizimli tahlil usuli qo'llanilib, to'plangan ma'lumotlar umumlashtirilib, asosiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqotda ilmiy ob'ektivlik, ma'lumotlarning ishonchliligi va axloqiy me'yorlarga rioya qilish tamoyillariga amal qilindi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyasi ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda: bir tomondan, individuallashtirish va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, psixologik va axloqiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Tadqiqotda qatnashgan talabalarning 72 foizi SI vositalaridan muntazam foydalanishini ta'kidlagan bo'lsa-da, ularning 58 foizi ushbu vositalardan foydalanish jarayonida ba'zan o'zlarini "nazorat ostida" yoki "baholanayotgandek" his qilishganini bildirgan.

Mustaqil fikrlashga ta'sir masalasida UNESCO (2019) va Luckin (2018) tadqiqotlari bilan hamohang holda, so'rov ishtirokchilarining 64 foizi ChatGPT yoki shunga o'xshash vositalar yordamida tayyor javob olish odati tufayli mustaqil yechim izlash faolligining pasayganini e'tirof etgan.[2] Bu holat Selwyn (2019) ta'kidlagan "bilimning passiv qabul qilinishi" xavfini tasdiqlaydi. Shunga qaramasdan, 41 foiz ishtirokchi SI vositalarini to'g'ri va ongli qo'llaganda kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berganini qayd etgan.[3]

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020–2024). Ta'limni raqamlashtirish va innovatsiyalar bo'yicha farmon va qarorlar. https://lex.uz

[2] Luckin, R. (2018). Machine learning and human intelligence: The future of education for the 21st century. UCL Institute of Education Press.

[3] Selwyn, N. (2019). Should robots replace teachers? AI and the future of education. Polity Press.

Akademik halollik masalasida muhokama alohida e'tiborga loyiq. So'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 47 foizi kamida bir marta topshiriq bajarishda SI dan to'liq foydalanganini tan olgan. Bu ko'rsatkich Floridi (2019) asarida bayon etilgan axloqiy chegaralar masalasini yanada dolzarb qiladi. Biroq, muhim jihat shundaki, akademik halollikni buzishning asosiy sababi sifatida talabalar ko'pincha vaqt tanqisligini (53%), topshiriqlarning haddan tashqari murakkabligini (31%) va aniq qoidalarning yo'qligini (16%) ko'rsatgan.[4] Bu esa muammoni faqat axloqiy emas, tizimiy nuqtai nazardan ham ko'rib chiqish zarurligini anglatadi.

Ma'lumotlar maxfiyligi borasida tadqiqot ishtirokchilarining 69 foizi shaxsiy akademik ma'lumotlarining SI platformalarida saqlanishi haqida tashvishlanganini bildirgan. Bu OECD (2019) hisobotidagi "algoritmik shaffoflik" talablarini mahalliy kontekstda ham dolzarb ekanini isbotlaydi.[5] Pedagogik nazorat jihatidan esa respondentlarning 78 foizi o'qituvchining SI jarayonini boshqarishidagi faol roli muhimligini ta'kidlagan, ya'ni faqat texnologik emas, insoniy omil ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, muhokama natijalariga ko'ra, sun'iy intellektni ta'limda samarali va xavfsiz qo'llash uchun quyidagi omillar birgalikda ta'minlanishi zarur: 1- o'qituvchilarning raqamli savodxonligi va pedagogik nazorat ko'nikmalarini oshirish; 2- talabalar uchun SI dan foydalanish bo'yicha aniq axloqiy qoidalar va ko'rsatmalar ishlab chiqish; 3- platformalarda ma'lumotlar maxfiyligini kafolatlash mexanizmlarini joriy etish; 4- SI vositalarini talabaning mustaqil tafakkurini rag'batlantiradigan tarzda loyihalash. Ushbu tadqiqot natijalarining ilmiy adabiyotlar bilan muvofiqligi mavjud nazariy g'oyalarni amaliy dalillar bilan mustahkamlaydi va O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham dolzarb siyosiy tavsiyalarga asos yaratadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt ta'lim tizimi uchun ulkan imkoniyatlar yaratsa-da, uning psixologik va axloqiy jihatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Ta'lim jarayonini AI vositalaridan oqilona va muvozanatli foydalanish, pedagogik qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va hissiy farovonligini hisobga olish orqali samarali va xavfsiz tashkil etish mumkin. Shunday qilib, ta'lim sifatini oshirish orqali sun'iy intellekt o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Shu bilan birga, sun'iy intellektdan foydalanishda muvozanat tamoyiliga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, AI vositalari o'quvchining o'rnini egallovchi emas, balki uning bilim olish jarayonini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida qaralishi lozim. O'qituvchining roli esa bu jarayonda yanada muhimlashib, u nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi, motivator va psixologik qo'llab-quvvatlovchi sifatida faoliyat yuritadi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning hissiy holati, motivatsiyasi va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash AI asosidagi ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lishi zarur. Raqamli muhitda o'quvchilar o'zlarini erkin va xavfsiz his qilishlari uchun pedagoglar tomonidan ijobiy muhit yaratish, ularni rag'batlantirish va individual yondashuvni ta'minlash muhimdir.

Axloqiy jihatdan esa ma'lumotlar maxfiyligi, akademik halollik va tenglik tamoyillariga rioya qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. O'quvchilar haqidagi ma'lumotlarni himoya qilish, AI tizimlarining adolatli ishlashini ta'minlash hamda o'quvchilarda mustaqil fikrlash va halol o'qish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning asosiy talablaridan biridir.

[4] Floridi, L. (2019). Ethics of artificial intelligence. Oxford University Press.
[5] OECD. (2019). Artificial intelligence in society. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eedfee77-en

Umuman olganda, sun'iy intellektdan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanish, pedagogik nazoratni kuchaytirish hamda psixologik va axloqiy mezonlarga amal qilish orqali ta'lim jarayonini samarali va xavfsiz tashkil etish mumkin. Natijada, AI texnologiyalari ta'lim sifatini oshirish bilan birga, o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos holda shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020–2024). Ta'limni raqamlashtirish va innovatsiyalar bo'yicha farmon va qarorlar. https://lex.uz
2. Khayrullina, P. F. (2024). Goals and objectives of the application of the system of academic mobility in higher educational institutions. International Journal of Education, Social Science Humanities, 12(9). Finland Academic Research Science Publishers. ISSN: 2945-4492.
3. Khayrullina, P. F. (2025, April 8–10). The emergence development conditions of pedagogical science Uzbekistan [Conference paper]. International Congress on Modern Sciences-4. ISBN: 979-8-89695-061-5.
4. Luckin, R. (2018). Machine learning and human intelligence: The future of education for the 21st century. UCL Institute of Education Press.
5. UNESCO. (2019). Artificial intelligence in education: Challenges and opportunities for sustainable development. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org
6. OECD. (2019). Artificial intelligence in society. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eedfee77-en
7. Floridi, L. (2019). Ethics of artificial intelligence. Oxford University Press.
8. Selwyn, N. (2019). Should robots replace teachers? AI and the future of education. Polity Press.